

Conference on «Household Finance and Consumption». www.ecb.europa.eu/events/conferences/html/joint_ecb_lux.en.html

Dore, R. "Financialization of the global economy". <https://myweb.rollins.edu/tlairson/seminar/financeglb.pdf>

Financialization and the World Economy: Edward Elgar Publishing, 2005.

Ferguson, N. *Voskhozhdeniye deneg* [The ascent of money]. Moscow: Izd-vo AST: CORPUS, 2016.

Kornivska, V. "Inversiyi kharakter yednosti yevropeiskoho monetarnoho prostoru" [The inversion character of the unity of the European monetary space]. *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 1 (2013): 109-122.

Krippner, G. "Financialization of the American Economy". <https://economicsociologydotorg.files.wordpress.com/2015/01/the-financialization-of-the-american-economy.pdf>

Minsky, H. P. *Stabilizing an Unstable Economy*. New Haven: Yale University Press, 1986.

Philippon, T., and Reshef, A. "Wages and Human Capital in the U. S. Financial Industry: 1909-2006". National bureau of economic research. <http://www.nber.org/papers/w14644.pdf>

Stockman, D. "A. State-Wrecked: The Corruption of Capitalism in America". http://www.riosmauricio.com/wp-content/uploads/2013/07/The-Great-Deformation_David-A.-Stockman.pdf

Stalyi liudskiyi rozvytok: zabezpechennia spravedlyvosti: natsionalna dopovid [Sustainable human development: ensuring justice: national report]. Uman: Vizavi, 2012.

Stiglitz, Dzh. *Tsena neravenstva*. *Chem rassloeniye obshchestva grozit nashemu budushchemu* [The price of inequality. Than the stratification of society threatens our future]. Moscow: Eksmo, 2015.

Whalen, Ch. J. "Hyman Minsky's Theory of Capitalist Development". <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp/277.pdf>

Yeshchenko, P., and Samko, N. *Finansializatsiya u vodoverti hlobalnoi ekonomiky* [Financialization in the maelstrom of the global economy]. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2016.

УДК 316.334: 330.341.2

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ МАТРИЦІ СУСПІЛЬСТВА ТА ТРАНСФОРМАЦІЙНА ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

© 2016 БОЛОТІНА Є. В., ШУБНА О. В.

УДК 316.334: 330.341.2

Болотіна Є. В., Шубна О. В. Інституціональні матриці суспільства та трансформаційна економіка України

У статті розглядаються термін «інституціональна матриця» і два напрями розвитку економіки: ринкова і редистрибутивна. Запропоновано ключ до розуміння відмінностей між X-матрицею (східною) та Y-матрицею (західною). Наукова новизна полягає у виконанні нелінійної методології, застосуванні синергетичних принципів аналізу проблем нелінійності суспільного розвитку та його раціональної оцінки в комплексі теорій та підходів. Дослідження суперечливих соціально-економічних процесів у контексті нелінійної методології, соціосинергетики і скрізь призму оцінки соціального суб'єкта – крок уперед у пізнанні їх сутності. Пропонується концептуальний підхід до визначення сутності та методологія аналізу інституціональної матриці суспільства, обґрунтовується системоутворюючий характер інституту праці.

Ключові слова: інституціональна матриця, інститут праці, базисні інститути, відчуження, соціосинергетика, соціальна ентропія, соціально-економічна система, нелінійна методологія.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 14.

Болотіна Євгенія Валеріївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджменту, Донбаська державна машинобудівна академія (вул. Академічна, 72, Краматорськ, Донецька обл., 84313, Україна)

E-mail: twinpiks@inbox.ru

Шубна Олена Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Донбаська державна машинобудівна академія (вул. Академічна, 72, Краматорськ, Донецька обл., 84313, Україна)

УДК 316.334: 330.341.2

Болотина Е. В., Шубная Е. В. Институциональные матрицы общества и трансформационная экономика Украины

В статье рассматриваются термин «институциональная матрица» и два направления развития экономики: рыночная и редистрибутивная. Предлагается ключ к пониманию различий между X-матрицей (восточной) и Y-матрицей (западной). Научная новизна связана с обращением к нелинейной методологии, к синергетическим принципам анализа проблем нелинейности общественного развития и его рациональной оценки в комплексе теорий и подходов. Изучение противоречивых социально-экономических процессов в контексте нелинейной методологии, социосинергетики и через призму оценки социального субъекта является определенным шагом вперед в познании их сущности. Предложен концептуальный подход к определению сути и методология анализа институциональной матрицы общества, обосновывается системообразующий характер института труда.

Ключевые слова: институциональная матрица, институт труда, базисные институты, отчуждение, социосинергетика, социальная энтропия, социально-экономическая система, нелинейная методология.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 14.

Болотина Евгения Валерьевна – кандидат философских наук, доцент кафедры менеджмента, Донбасская государственная машиностроительная академия (ул. Академическая, 72, Краматорск, Донецкая обл., 84313, Украина)

E-mail: twinpiks@inbox.ru

Шубная Елена Васильевна – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, Донбасская государственная машиностроительная академия (ул. Академическая, 72, Краматорск, Донецкая обл., 84313, Украина)

UDC 316.334: 330.341.2

Bolotina E. V., Shubnaya E. V. The Institutional Matrices of Society and the Transformational Economy of Ukraine

The article considers the term of «institutional matrix» and two directions of development of economics: market and redistributing. A key to understanding the differences between the X-matrix (Eastern) and the Y-matrix (Western) has been suggested. Scientific novelty consists in addressing to the non-linear methodology, synergetic principles of analysis of the problems of non-linearity of social development and its rational evaluation in the complexity of theories and approaches. Studying the contradicting socio-economic processes in the context of the non-linear methodology, sociosynergetics, and through the prism of evaluating the social subject, is a definite step forward in the knowledge of their substance. A conceptual approach to defining the nature together with a methodology for analyzing the institutional matrix of society have been proposed, the systemically important nature of the institution of labor is substantiated.

Keywords: institutional matrix, institution of labor, basic institutions, exclusion, sociosynergetics, social entropy, socio-economic system, non-linear methodology.

Fig: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 14.

Bolotina Evgenya V. – PhD (Philosophy), Associate Professor of the Department of Management, Donbass State Academy of Machine Building (72 Akademichna Str., Kramatorsk, Donetskaya obl., 84313, Ukraine)

E-mail: twinpiks@inbox.ru

Shubina Olena V. – PhD (Economics), Associate Professor, Department of Management, Donbass State Academy of Machine Building (72 Akademichna Str., Kramatorsk, Donetskaya obl., 84313, Ukraine)

Україна намагається активно включитися в глобальний світовий економічний простір, і в умовах нестійкості та невизначеності ринкової економіки існує необхідність теоретичного аналізу моделі інституціонального перетворення. Інституціональний підхід передбачає розгляд економіки не як статичної системи, а як динамічного процесу, який постійно трансформується. В інституціональній теорії з'являється нова термінологія, яка відображає процес розвитку цього напрямку економічної думки. В українській економіці процес створення формальних інститутів здійснювався за допомогою трансплантації ринкових інститутів розвинених країн. Але імпорт неформальних інститутів, контрактних відносин, підприємницької етики, культури поведінки суб'єктів господарювання, домогосподарств, населення виявлявся не завжди вдалим. Необхідність їх поступового формування, вирощування і саморозвитку стала очевидною.

Інституціональне проектування як процес активного формування інститутів навколо індивідів і економічних агентів – це об'єкт аналізу класичного інституціоналізму, який має бути доповнений синтезом неоінституціоналізму і загальної економічної теорії, щоб охопити всі економічні структури, в яких індивід безпосередньо бере участь. Іншими словами, синтез загальної теорії та обох напрямків інституціоналізму має один загальний предмет: дві накладені одна на одну й водночас автономні інституціональні системи разом з фінансовим капіталом і на чолі з державою.

Разом з тим, подібний синтез передбачає перехід у простір синергетичної економіки, предметом якої є не просто економіка в широкому контексті історичного розвитку суспільства, а нова економіка (інформаційна, фінансова, мережева, економіка знань) у стані становлення або розвитку на засадах самоорганізації.

Незважаючи на появу нових теоретичних підходів, здатних пояснювати окремі фрагменти соціально-економічної реальності, поки ще не сформувалася визнана теорія, яка б виявляла загальні закономірності її розвитку. Потреба в такій теорії загострюється, зокрема, у зв'язку з необхідністю глибинної рефлексії нового курсу українського уряду, спрямованого на повернення державі ролі активного господарського суб'єкта. По суті, необхідно заново переосмислити «генетичну» сумісність класичного ринку та вітчизняної економічної системи. Вивчення соціальної реальності являє собою таку «зону турбулентності» до тих пір, поки залишається нез'ясованим головне питання: чи визначає буття суспільства, згідно з доктриною лібералізму, економічна система, або соціум є системою, що здатна до самоврядування на основі позаекономічних цілей і принципів?

Розуміючи «матрицю» як суперцивілізаційний код суспільного розвитку, розробники матричної теорії роблять основний акцент на відмінність двох основних регуляторів господарського життя (ринок і прямиий розподіл) і розрізняють два типи матриць: Х-матриця (редистрибутивна) і Y-матриця (ринкова). Позначення двох базових матриць з використання знаків «Х» та «Y» вперше було запропоновано С. Г. Кірдіною [3; 4].

Сам термін «інституціональна матриця» був введений К. Полані [1] і Д. Норт [2], які висловили припущення, що система інститутів різних товариств утворює свою особливу матрицю, і ця матриця визначає віяло можливих траєкторій їх змін. Російський дослідник О. Е. Безсонова [5–7], у тандемі з колегою С. Г. Кірдіною, розвинула ідею, надавши їй статус цілісної теорії.

Слід відзначити роботи українських інституціоналістів, у дослідженнях яких відсутні чіткі відмінності між новою і традиційною інституціональними теоріями. Ці відмінності мають принципове значення для розмежування зазначених дослідних програм на Заході, але не мають такого істотного значення для представників пострадянського (зокрема українського) інституціоналізму.

Українськими авторами написано цілу низку наукових монографій, спеціально присвячених інституціональній теорії (С. І. Архієреєв [8], А. А. Гриценко [9], В. В. Дементьев [10], В. Р. Філіппова [11; 12] та інші), однак, вони приділяють особливу увагу економічній підсистемі суспільства.

Неоінституціоналістами висловлені припущення про те, що система інститутів кожного конкретного суспільства утворює своєрідну інституціональну матрицю, яка визначає віяло можливих траєкторій його подальшого розвитку. За визначенням Д. Нортона, інституціональна матриця суспільства являє собою властиву йому базисну структуру прав власності та політичну систему [2, с. 147–148]. Абсолютно справедливо вчений вважає, що економічні та політичні інститути в інституціональній матриці взаємозалежні, політичні правила формують правила економічні, і навпаки.

При цьому неоінституціоналісти вважають, що кожне суспільство має певну, властиву тільки йому, інституціональну матрицю. Вивчення інституціональних матриць не було основною метою досліджень названих авторів, які займалися історією економічних інститутів. Тому цей термін використовується ними скоріше як певний образ, а не вводиться спеціально як змістовна наукова категорія.

Чи має кожне суспільство унікальну матрицю, або можна виділити декілька їх типів, як, наприклад, цивілізацій, або вона єдина, і різні суспільства відрізняються лише стадіями суспільного розвитку, відтворюючи одну і ту ж саму матрицю? Виходячи з розуміння сутності базових інститутів і фактичної історії давніх та сучасних держав, у теорії доводиться наявність двох інституціональних матриць, які в агрегованій формі концентрують різноманітність суспільного життя. Такі матриці умовно звані Х-матрицями та Y-матрицями (або східними і західними). Матриці відрізняються змістом та якістю базових економічних, політичних та ідеологічних інститутів, які їх утворюють.

Метою статті є спроба розробки концептуального підходу до визначення суті та методології аналізу інституціональної матриці трансформаційного суспільства з акцентом на інститут праці.

Крім того, у статті робиться спроба виявити системний закон, у рамках якого унікальність кожної країни представляла б одне з часткових проявів за-

гальних закономірностей. Запропонована концепція інституціональних матриць спрямована на виявлення закономірностей, формування відповідної методології та понятійно-категоріального апарату, на основі якого наша українська дійсність може бути коректно співвіднесена із загальносвітовим розвитком.

Наше трактування «інституту» як центральної категорії в концепції інституціональних матриць є міждисциплінарним синтезом різних теоретичних підходів і враховує дві провідні тенденції в осмисленні цього поняття у світовій і вітчизняній науці.

На відміну від минулого століття і першої половини нинішнього «інститут» розуміється сучасною наукою не як встановлене правило («інституція») або звичаї і традиції, а як система взаємозалежних формальних правил і неформальних обмежень, сукупність яких визначає простір вибору і рамки, межі людської діяльності. Слід також підкреслити, що інститути – це історично стійкі способи взаємодії людей між собою в суспільствах, що забезпечують виживання товариств, їх цілісність, а також безперервність господарської та політичної діяльності соціальних суб'єктів.

Інституціональна матриця, відповідно, – це модель базових соціальних інститутів, що склалися в спільнотах, здатних відтворювати себе в історії. Усі наступні інституційні структури відтворюють і розвивають, збагачують цю «первинну модель», сутність якої, тим не менш, зберігається. Розвинені, доступні для аналізу форми інституціональних матриць зустрічаються вже в найдавніших державах [3, с. 45–50].

Інституціональна матриця забезпечує взаємопов'язане функціонування основних суспільних підсистем – економіки, політики та ідеології. Економіка, або господарство, є основою фізичного відтворення суспільного багатства, виробничим базисом розвитку соціуму. Політика включає в себе державний устрій, форми правління і фундаментальну структуру прийняття та виконання рішень у суспільстві. Вона однозначно узгоджена з типом економічної системи і являє собою способи мобілізації суспільних ресурсів на досягнення значущих цілей і ефективне функціонування економіки.

Ідеологія в цьому ряду розуміється як базова суспільна цінність, що виражається типом пануючої ідеї. Така ідея являє собою сформовану суспільну норму – явну або неявну, визначальну масово, типову поведінку населення. Для економічної сфери домінуюча ідея служить підставою для прийняття рішень щодо напрямів використання суспільного продукту, створюваного населенням країни. У політичній сфері базова ідея є критерієм справедливості того чи іншого державного порядку і складної системи владних відносин.

Іншими словами, *інституціональна матриця* – це стійка, історично сформована система базових інститутів, що регулюють взаємозалежне функціонування основних суспільних сфер – економічної, політичної та ідеологічної. Різноманітні інституціональні комплекси, що регулюють життя стародавніх і сучасних суспільств, мають у своїй основі одну з двох інституціональних матриць. Їх розмежовують на східну і західну моделі.

Для *західних інституціональних матриць* характерні такі інститути:

1) в *економічній сфері* – інститути ринку, або обміну;

2) у *політичній сфері* – федеративні початки державного устрою, або інститути федерації в широкому сенсі слова;

3) в *ідеологічній сфері* – домінування індивідуальних цінностей, пріоритет Я над Ми, або субсидіарність, тобто примат особистості, її прав і свобод по відношенню до цінностей спільнот більш високого рівня, які по відношенню до особистості мають субсидіарний, додатковий характер.

Для *східних інституціональних матриць* характерні такі базові інститути:

1) в *економічній сфері* – інститути редистрибутивної, або роздавальної, економіки;

2) у *політичній сфері* – інститути унітарно-централізованого державного устрою;

3) в *ідеологічній сфері* – домінування колективних цінностей і загальних інтересів над індивідуалістичними, пріоритет Ми над Я, або комунітарність [4].

Розвинені, доступні для аналізу типи інституціональних матриць ми знаходимо в перших відомих історії державах. Так, Стародавній Єгипет характеризувався східною інституціональною матрицею, у той час, як поліси сучасної йому Вавилонії (Месопотамії) мали у основі суспільного устрою західну матрицю.

Ринкові економічні системи, як відомо, – це такі системи, в яких основним інститутом є приватна власність, що визначає характер всього інституціонального економічного середовища. Інститут приватної власності визначає, що особи або організації, що володіють своєю власністю, володіють всією повнотою прав і відповідальності за її використання і розпорядження.

К. Поланьї називав інший тип економічних систем, відмінних від ринкових систем, редистрибутивними економіками. У цих економіках переважає фізичне переміщення вироблених благ і послуг до центру економічної системи, звідки потім вони знову передаються економічним суб'єктам. Редистрибуція являє собою процес *storage-cumredistribution*, тобто акумулювання, збирання, поєднане з новим, вторинним розподілом та роздачею. Саме через редистрибуцію в цих суспільствах досягалося возз'єднання розподіленої, розділеної праці [1, с. 40–41].

Корінна відмінність редистрибутивних (роздавальних) економік від ринкових економічних систем полягає в тому, що визначальним інститутом, у рамках якого здійснюється господарська діяльність, служить не приватна, а загальна (громадська, публічна) власність у різних її формах.

У рамках загальної економічної теорії вже визначено умови господарювання, при яких формується загальна власність. Загальна (комунальна) власність виникає там і тоді, де і коли витрати специфікації та захисту приватних прав власності надзвичайно високі. Вигоди від їх встановлення або дорівнюють нулю (якщо благо

є в достатку), або явно менше витрат, пов'язаних з установами приватних прав власності.

Безперервність функціонування економічної сфери суспільства забезпечується тоді, коли учасники господарської діяльності постійно мають необхідні виробничі ресурси та умови власного відтворення. В умовах редистрибутивної (роздавальної) економіки це означає, що існує координація здавально-роздавальних потоків.

Закон координації здавально-роздавальних потоків регулює ефективне використання дефіцитних ресурсів у суспільних інтересах. Якщо в сегменті господарства умови виробництва дозволяють організувати необхідний обсяг здавань для загального споживання, то ситуація є стабільною. Якщо ж умови здавання перевершують можливості учасників виробництва, або, навпаки, є більш вигідними, порівняно із загальними правилами, то має місце відтік або приплив в цей сегмент ресурсів службової праці. Тим самим досягається збалансованість різноспрямованих потоків у масштабах всього суспільства [5–7].

Процес координації здавань і роздавань передбачає наявність у всіх господарюючих суб'єктів інформації про умови діяльності в тому чи іншому сегменті економіки. Якщо в ринкових економіках основу цієї інформації становить прибуток, який складається в різних галузях і організаціях, то в редистрибутивній (роздавальній) економіці такими сигналами є наявність або відсутність скарг суб'єктів господарювання на умови економічної діяльності.

Інститут влади розглядається як елемент надбудови, а управління належить до господарського механізму, що зв'язує надбудову з виробничими відносинами.

На відміну від інформаційного підходу, у якому домінуюча роль відводиться економічному базису, інституціоналізм виходить з домінуючої ролі надбудови. О. Е. Безсонова і С. Г. Кірдіна розглядають соціальну реальність як сукупність трьох сфер: ідеології, політики, економіки; на підставі такого «поділу» соціальної реальності вони визначають відповідні цим сферам підсистеми інститутів. Наскільки умовним є такий розподіл – це питання коректності методології, оскільки диференціація сфер соціальної реальності є явно невласивою окремо взятому індивіду, який навряд може так чітко розмежувати свої політичні, ідеологічні та економічні мотиви і вчинки. Якщо ж, всупереч цьому, ми будемо диференціювати ці сфери, спираючись на принцип відмінності властивостей агрегату (соціуму) від властивостей складових його елементів (індивідів), то необхідно, очевидно, довести, що для агрегату ці сфери дійсно чітко розмежовуються.

Такого доказу досі не існує, що наводить на думку про неможливість побудови методології вивчення соціально-економічних систем на основі класифікації інститутів за принципом «економіка – праворуч, політика – ліворуч, а ідеологію залишимо посередині». Як найшвидше довести «від протилежного» неправомірність такого поділу? Можна на прикладах показати, що ідеологія, політика та економіка взагалі не мають чітких «вододілів»: точка зору, що можна відокремити еконо-

міку від політики або – у більш широкому сенсі – від суспільства, ілюструє вузькість мислення.

Центральним поняттям в теорії інституціональних матриць є поняття *базового інституту*. Базові інститути трактуються як глибинні, історично стійкі основи соціальної практики, що забезпечують відтворення соціальної структури в різних типах суспільств. У даному випадку інститути розуміються як певні історичні інваріанти, які дозволяють суспільству розвиватися, зберігаючи свою самодостатність і цілісність в ході історичної еволюції, що існують незалежно від волі та бажання конкретних соціальних суб'єктів.

Інституціональні матриці розглядаються як абстрактні втілення соціальної реальності, а базові інститути – як сутнісні зв'язки між основними сферами людської діяльності в суспільстві, на відміну від гнучких інституційних форм. Взагалі трактування «базових інститутів» у цій концепції видається швидше фактологічним, а не методологічним: «адміністративний поділ» або «федерація» – це всього лише відображення існуючих форм просторової організації, що аж ніяк не означає неможливості виникнення альтернативи цим «інваріантам». В основному елементи інституціональної матриці в цій концепції є механізмами або індикаторами, але ніяк не інститутами. Можна заперечити методологічну обґрунтованість положення про історичну інваріантність «базових інститутів» у цій концепції: такий детермінізм позбавляє навіть надії на «набуття» тієї альтернативи існуючій недосконалості суспільних систем, про яку писав К. Поланьї.

Інституціональна матриця дійсно інваріанта. Базові інститути, що формують основу системи, – це системоутворюючі інститути власності, влади, управління та праці. У кожному своєму конкретному втіленні вони визначають всю сукупність конкретних форм соціальних інститутів (а інших інститутів, крім соціальних, бути не може, оскільки інститути – це рамки соціальних взаємодій). У теорії суспільно-економічних формацій інститути праці та власності визначають економічний базис: праця належить до продуктивних сил, інститут власності – до виробничих відносин.

Для управління життєдіяльністю соціального організму інституціональна матриця в рамках існуючого засобу мислення (традицій і культури) породжує ієрархічно впорядковану систему інститутів, що забезпечує координацію та узгодження процесів функціонування окремих елементів соціально-економічної системи. В основному всі існуючі класифікації належать до системи інститутів, породжених інституціональною матрицею, а не до самої матриці. Таким чином, класифікуються і результати її функціонування. При цьому економісти розглядають механізми управління економічною системою, а соціологи концентрують увагу на проблемних аспектах соціальної системи. Вузька спеціалізація не дозволяє зрозуміти принцип функціонування «колективного розуму» – інституціональної матриці суспільства.

У нашій концепції інституціональна матриця, головною функцією якої є інтеграція і поступальний розвиток суспільства, – це система базових інститутів, що за-

безпечують взаємозалежне функціонування економічної та соціальної систем суспільства: інститут влади, інститут управління, інститут власності, інститут праці. Фундаментальним положенням цієї концепції є твердження, що інститут праці має системоутворюючий характер. У рамках такого підходу два базові («чисті», теоретичні) типи соціально-економічних систем мають різні системи базових інститутів. Базові типи інституціональних матриць: власність, влада, управління, праця [10].

Запропонована класифікація не претендує на історичну інваріантність, оскільки «азіатський спосіб виробництва» К. Маркса є прототипом Х-матриці, але передбачає дещо інші інститути власності (централізована) і управління (сюзерен) [13]. Однак можна стверджувати, що базових типів інституціональних матриць не існує в дійсності. Вони визначаються базовими інститутами: вся система соціальних інститутів формується на їх основі, відображаючи специфічні особливості національного мислення, культури, традицій. Зміна одного з базових інститутів автоматично тягне за собою зміну всієї системи. Слід зазначити, що інститут праці є єдиним в системі базових інститутів, що не допускає змішаних форм. Це визначає його особливе значення в системі базових інститутів як системоутворюючого: визначає тип інтеграції соціуму.

Теоретично можна представити таку конструкцію. Існує незмінний «базис» (базовий інститут) і нескінченно рухлива «надбудова», що є конкретним «оформленням» базового інституту. Саме тому зміни інституціональних форм не можуть викликати змін базового інституту, але в такому випадку він уже не може розглядатися як «інваріант». Обмеження в мінливості властиві не лише базовим інститутам, але й інституціо-

нальним формам. Виділяються дві альтернативні властивості матеріально-технологічного середовища, що виявляються при його освоєнні соціумом: комунальність, відповідна східному типу інституціональної матриці, і некомунальність, відповідна західному типу інституціональної матриці.

Таким чином, можна запропонувати перехідну модель трансформації суспільства в умовах транзитивної економіки, що базується на трьох типах інституціональних матриць: східній, командно-адміністративній (Х-матриця), західній, ринковій (У-матриця) та перехідній, солідарній (Z-матриця) (рис. 1).

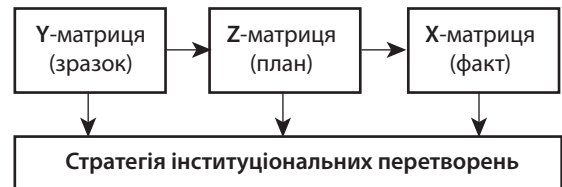

Рис. 1. Схема формування перехідної моделі трансформації суспільства

На відміну від запропонованих у науковій літературі трьох базових інститутів (економічних, політичних та ідеологічних), що покладені в основу теоретичного конструкта інституціональних матриць, авторами пропонується визначити чотири – *родина, власність, солідаризм і влада*, які відображають набір «вічних» цінностей в індивідуальній та суспільній підсвідомості. Відтак інституціональна Х-матриця України може бути описана з урахуванням домінуючих характеристик середовища проживання й інших факторів, які перебувають у сфері політичних, ідеологічних, культурно-історичних, економічних та інших відносин у суспільстві (табл. 1).

Таблиця 1

Компаративна характеристика параметрів базових інституціональних матриць

Тип матриці / Характеристика	У-матриця	Х-матриця	Z-матриця	Механізми подолання суперечностей
Механізм розподілу суспільних благ	Дистрибутивний, за заслугами	Редистрибутивний, за правами	Парето-ефективний	Економічні реформи
Характер соціально-економічних відносин	Конкуренція	Колективізм	Взаємодія	Розвиток багатокладної економіки
Провідні класи	Середні	Вищі базові, нижчі	Базові середні	Підтримка підприємництва
Головна складова національного капіталу	Соціальний	Природний, виробничий	Людський	Реформування освіти, охорони здоров'я
Релігійна ідеологія	Католицизм, протестантизм	Православ'я, конфуціанство	Плюралізм церкви	Багатоконфесійність
Модель соціальної структури	Елітаризм	Егалітаризм	Стратифікація	Рівні можливості
Характер суспільних взаємодій	Соціальне партнерство	Адміністрування, керування	Соціальний діалог	Державно-приватне партнерство
Тип соціального управління в державі	Публічне врядування	Державне управління	–	Розбудова громадянського суспільства
Тип соціальної держави	Держава загального добробуту	Держава загального забезпечення	Соціетальна соціальна держава	Інституціональні перетворення

Теорія інституціональних матриць стверджує, що інституціональна структура суспільства складається з базових інститутів і додаткових (альтернативних) інститутів – інституціональних форм у вигляді надбудови, конкретних форм інваріантності базових інститутів. Перші являють собою основні елементи інституціональної матриці, що дозволяють суспільству виживати й розвиватися, зберігаючи свою самодостатність і цілісність під час історичної еволюції. Інституціональні форми, навпаки, безмежно гнучкі й використовуються без просторово-часових обмежень. Базові інститути як сутнісні зв'язки між основними сферами людської діяльності в суспільстві зберігають свій зміст, їх втілення в конкретних формах мінливої соціальної практики постійно розвивається.

Гармонійна міжінституціональна взаємодія стримується через наявність «інституціонального вакууму» – відсутності або браку в системі формальних інститутів, здатних підтримувати здійснення взаємовідносин з найменшими трансакційними витратами. Така ситуація викликає появу «інституціональних пасток», що створюють «ефект блокування» соціальної взаємодії. Інституціональною пасткою називають неефективну стійку норму (неефективний інститут), що має самопідтримуючий характер. Шляхи виходу з інституціональної пастки бувають такі: установлення нової норми; подолання культурної інерції (небажання змінювати старі стереотипи); руйнування механізму лобювання старої норми; адаптація нової норми до існуючого інституціонального середовища; створення супутніх норм.

Виникнення суспільства пов'язано з двома процесами відчуження: спочатку – відчуження людини від природи, потім – відчуження людини від людини. Відчуження людини від природи – процес, безпосередньо обумовлений працею як діяльністю, предметом якої є ця сама природа.

Таким чином, інститут праці сприяв формуванню «соціального організму» – сукупності людських особин, що відокремилася від середовища свого існування. Формування інституту праці сталося, безумовно, значно раніше інститутів власності, влади і управління. По суті, його провідна роль у цьому «квартеті» має історичну визначеність; так би мовити, «по праву первородства». Відчуження людини від людини – процес, пов'язаний із втратою почуття загальної небезпеки: соціум починає «розпадатися» через зростаюче значення індивідуальних інтересів.

Криза суспільного організму, що виражається в ентропії соціальної системи, посиленні тенденцій дезинтеграції та розпаду, актуалізує нові аспекти аналізу: мова йде вже не про економічну, а про соціальну ефективність всієї системи інститутів; про цілісність соціуму, принесену в жертву економічному зростанню. Ентропія соціальної системи – результат посилення позицій людини в її відносинах з природою, дійсного чи уявного; переставши реагувати на зовнішню небезпеку, людина починає сприймати «небезпеки» внутрішні, що походять від таких самих, як він, суб'єктів соціуму; їх інтереси вступають у протиріччя. По мірі відчуження людини від людини виникають відносини присвоєння-відчуження

продукту праці, що вимагають інституту власності, і відносини примусу, що вимагають інституту влади.

Прояв синергетичного парадокса в тому, що праця, яка стала причиною відчуження людини від природи, надалі сама стала об'єктом відчуження. Регламентована праця втрачає свої початкові властивості та вироджується в роботу. Поділ праці та її відчуження неодмінно призводить до остаточного становлення інститутів власності, влади і управління, у результаті чого інститут праці втрачає свої основні функції.

Різноманітність соціально-економічних систем обумовлена не тільки вихідним типом інституціональної матриці, але і специфічними особливостями середовища існування нації або народності, історичних умов. У даному дослідженні інституціональна матриця розглядається як «колективний розум» суспільства, а система соціальних інститутів аналізується як «свідомість» суспільства, яка більш або менш успішно розвивається.

Прихильники теорії деінституціоналізації сучасних суспільств стверджують, що традиційні соціальні інститути трансформуються, але не зникають [14].

Інституціональні зміни в Україні відрізняються особливою складністю і неоднозначністю. Зміцнення громадянської самосвідомості, витіснення мережовими відносинами відносин адміністративної залежності, посилення соціальної мобільності, формування нових солідарностей – усе це свідчить про збільшення особистості від зовнішнього соціального контролю. Водночас реформування українського суспільства вимагає створення сучасних соціальних інститутів, що забезпечують входження країни у світове співтовариство.

Деформація інституціонального середовища не може не позначитися на ринку праці України, специфічною особливістю якого є позитивний зв'язок ставки реальної заробітної плати з рівнем попиту на працю і негативний – з рівнем пропозиції праці. У результаті крива попиту на ринку праці України має форму вигнутої вгору кривої [9].

Інвестиції приводять до зсуву кривої попиту на працю вгору. Вигнута форма кривої свідчить про наявність «демографічної пастки», зумовленої низьким рівнем якості трудового життя населення в Україні, наслідком чого є зменшення чисельності трудових ресурсів, погіршення їх якісного складу. Фактори, які є причиною деградації потенціалу праці в Україні, – неспроможність ринкових інститутів забезпечити умови відтворення потенціалу праці та недосконалість інституту державного управління, однією з функцій якого є регулювання ринку праці. Тому цю пастку можна вважати також інституціональною.

Механізм дії інституціональної пастки проявляється також у тіньовій зайнятості та прихованому безробітті. Інституціональна пастка, в якій опинилася Україна, механізм дії якої чітко простежується в моделі ринку праці, – це закономірний результат деформації інституціональної матриці, що виявляється в низькому рівні соціальної відповідальності бізнесу, слабкості формальних інститутів і гіпертрофованому зростанні неформальних негативних інститутів. Ми вважаємо, що деформація

інституціональної матриці стає головною перешкодою соціально-економічного розвитку в Україні.

Відповідно до домінуючої в *economics* точки зору економіка являє собою відносини обміну, і всі економічні системи – суть ринкові системи. При цьому захисники ринкової парадигми розглядають суспільства зі слабо представленими ринковими інститутами як суспільства, що знаходяться на нижчій, «передринковій» стадії розвитку, але, тим не менш, розвиваються в бік ринку і за законами ринку – редистрибутивні економіки.

Інститути редистрибутивної економіки характерні лише для одного етапу розвитку України – періоду планової економіки. Двом іншим етапам – пореформеній економіці та пострадянського періоду – властиві інститути ринкової економіки. Таким чином, положення теорії інституціональних матриць, що стосуються X-матриці для України, мають обмежене застосування. У даний час ознаки та інститути редистрибутивної економіки характерні лише для двох країн – Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) і Куби. Розвиток абсолютної більшості країн світу відбувається на основі інститутів ринку.

ВИСНОВКИ

Теорія інституціональних матриць близька до теорії суспільно-економічних формацій К. Маркса, оскільки базується на матеріально-виробничому розумінні розвитку суспільства. Матричний аналіз не заперечує дихотомії традиційне – сучасне, але не сприймає трактування «сучасного» як рівняння на Захід. Логіка реформування в X-матриці повністю виключає імітування чужих зразків без урахування власних традицій, оскільки розрив з ними завжди загрожує трагічними помилками. Різка зміна суспільного порядку, навіть якщо в кінцевому рахунку вона і спроможна підвищити ефективність виробництва, демократизувати соціально-політичну систему, завжди порушує нормальне функціонування соціуму. Така зміна супроводжується глибокою суспільною кризою, якими б очевидними не були в майбутньому переваги суспільної модернізації.

Власність – теоретичний «камінь спотикання», вододіл різних напрямів наукової думки. У своєму сутнісному прояві інститут приватної власності є дезінтегруючим: у ньому виявилось творче безсилля суспільства знайти інші інституціональні форми для індивідуальної автономії особистості, що реалізувалося у формі автономії майна.

Системоутворюючий характер інституту праці виводить на перший план проблему його розвитку та підпорядкування йому всіх інших елементів інституціональної матриці. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Полань К.** Экономика как институализированный процесс // В кн.: В. Н. Стариков. Общество-казарма: от фараонов до наших дней. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1996. 576 с.
2. **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики/пер. с англ. А. Н. Нестеренко; предисл. и науч. ред. Б. З. Мильнера. Москва: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.

3. **Кирдина С. Г.** Институциональные матрицы и развитие России. Москва: ТЕИС, 2000. 213 с.

4. **Кирдина С. Г.** Современные российские реформы: поиск закономерностей. *Общество и экономика*. 2002. № 3-4. С. 78–102.

5. **Бессонова О. Э.** Институты раздаточной экономики России: ретроспективный анализ. *Общественные науки и современность*. 1998. № 4. С. 12–21.

6. **Бессонова О. Э.** Раздаток как нерыночная система. *Известия СО РАН*. Серия: Регион: экономика и социология. 1993. Вып.1. С. 29–41.

7. **Бессонова О. Э.** Раздаточная экономика как российская традиция. *Общественные науки и современность*. 1994. № 3. С. 37–48.

8. **Архиереев С. И.** Издержки эксплуатации экономической системы и институциональный трансакционный сектор экономики Украины // В кн.: Постсоветский институционализм: монография. Донецк: Каштан, 2005. С. 263–285.

9. **Гриценко А. А.** Институциональная архитектура: объект, теория и методология // В кн.: Постсоветский институционализм: монография. Донецк: Каштан, 2005. С. 49–74.

10. **Дементьев В. В.** Институты, поведение, власть // В кн.: Постсоветский институционализм: монография. Донецк: Каштан, 2005. С. 102–123.

11. **Сумцов В. Г., Филиппова И. Г.** Деформация институциональной матрицы в Украине. *Сборник научных трудов Восточно-украинского национального университета им. В. Даля*. 2011. № 17. С. 243–247.

12. **Филиппова И. Г., Балахнин Г. С.** Институциональная пастка: моделирование рынка труда в Украине. *Формування ринкової економіки*: зб. наук. пр. Спец. випуск: у 3-х т. Т. 3. Київ: КНЕУ, 2010. С. 369–377.

13. **Маркс К., Энгельс Ф.** К критике политической экономии (черновой набросок 1857–1858 годов) // В кн.: К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. Т.46. С. 247.

14. **Toffler A.** Future shock. London: Macmillan, 1971.

REFERENCES

Arkhiereyev, S. I. "Izderzhki ekspluatatsii ekonomicheskoy sistemy i institutsionalnyy transaktsionnyy sektor ekonomiki Ukrainy" [Costs of operation of the economic system and institutional transactional sector of economy of Ukraine]. In *Postsovetskiy institutsionalizm*, 263-285. Donetsk: Kashan, 2005.

Bessonova, O. E. "Instituty razdatochnoy ekonomiki Rossii: retrospektivnyy analiz" [Institutions distributing economy of Russia: a retrospective analysis]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, no. 4 (1998): 12-21.

Bessonova, O. E. "Razdatok kak nerynochnaya sistema" [Gearboxes as a non-market system]. *Izvestiya SO RAN*. Seriya: Region: ekonomika i sotsiologiya, no. 1 (1993): 29-41.

Bessonova, O. E. "Razdatochnaya ekonomika kak rossiyskaya traditsiya" [Distributing economy as the Russian tradition]. *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, no. 3 (1994): 37-48.

Dementev, V. V. "Instituty, povedeniye, vlast" [Institutions, behavior, power]. In *Postsovetskiy institutsionalizm*, 102-123. Donetsk: Kashan, 2005.

Fylyppova, I. H., and Balakhnin, H. S. "Instyutsionalna pastka: modeliuvannya rynku pratsi v Ukrainy" [Institutional trap: modeling of the labor market in Ukraine]. In *Formuvannya rynkovoї ekonomiky*. Vol. 3, 369-377. Kyiv: KNEU, 2010.

Gritsenko, A. A. "Institutsionalnaya arkhitektonika: obekt, teoriya i metodologiya" [Institutional architectonics: object, theory and methodology]. In *Postsovetskiy institutsionalizm*, 49-74. Donetsk: Kashan, 2005.

Kirdina, S. G. "Sovremennyye rossiyskiye reformy: poisk zakonomernostey" [Modern Russian reforms: finding patterns]. *Obshchestvo i ekonomika*, no. 3-4 (2002): 78-102.

Kirdina, S. G. *Institutsionalnyye matritsy i razvitiye Rossii* [Institutional matrices and development of Russia]. Moscow: TEIS, 2000.

Marks, K., and Engels, F. "K kritike politicheskoy ekonomii (chernovoy nabrosok 1857-1858 godov)" [Critique of political economy (rough draft of 1857-1858)]. In *Sochineniya*, Vol. 46, 247-.

Nort, D. *Instituty, institutsionalnyye izmeneniya i funktsionirovaniye ekonomiki* [Institutions, institutional change and economic performance]. Fond ekonomicheskoy knigi «Nachala», 1997.

Polani, K. "Ekonomika kak instutualizirovanny protsess" [Economy as an institutionalized process]. In *Obshchestvo-kazarma: ot faranov do nashikh dney* Novosibirsk: Sibirskiy khronograf, 1996.

Sumtsov, V. G., and Filippova, I. G. "Deformatsiya institutsionalnoy matritsy v Ukraine" [Deformation of the institutional matrix in Ukraine]. *Sbornik nauchnykh trudov Vostochnoukrainskogo natsionalnogo universiteta im. V. Dalya*, no. 17 (2011): 243-247.

Toffler, A. *Future shock*. London: Macmillan, 1971.

УДК 351.84

НАЦІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУМЛІННОЇ ДІЛОВОЇ ПРАКТИКИ

© 2016 САЗОНЕЦЬ І. Л., ТАДЕЄВА Н. В.

УДК 351.84

Сазонець І. Л., Тадеєва Н. В. Національні моделі соціального партнерства та їх вплив на розвиток сумлінної ділової практики

У статті проаналізовано наукові теорії сумлінної ділової практики. Досліджуючи сумлінну ділову практику, автори доводять, що більшою мірою належить спиратися на положення теорії соціального партнерства, оскільки категорія соціально-трудова відносин є доволі глобальною для вирішення цих питань, а практика корпоративної соціальної відповідальності не охоплює всіх складових взаємовідносин суб'єктів сумлінної ділової практики. Обґрунтовано, що в Україні ще остаточно не сформовано модель соціального партнерства, але передумови до її становлення вже існують. Визначено чотири чинники, що уможливають розвиток національної моделі соціального партнерства. Виявлено єдність процесів соціального партнерства та сумлінної ділової практики. Стейкхолдери в цих процесах мають однакові цілі та зацікавлені як у створенні ефективної національної моделі соціального партнерства, так і в поширенні засобів сумлінної ділової практики. Обґрунтовано основні складові та детермінанти формування моделі соціального партнерства та сумлінної ділової практики.

Ключові слова: соціальне партнерство, сумлінна ділова практика, стейкхолдери, соціально-трудова відносини, детермінанти.

Табл.: 2. **Бібл.:** 10.

Сазонець Ігор Леонідович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: suvoroff09@mail.ru

Тадеєва Наталія Валеріївна – аспірантка кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: suvoroff09@mail.ru

УДК 351.84

Сазонець І. Л., Тадеєва Н. В. Национальные модели социального партнерства и их влияние на развитие добросовестной деловой практики

В статье проанализированы научные теории добросовестной деловой практики. Исследуя добросовестную деловую практику, авторы доказывают, что в большей степени необходимо опираться на положения теории социального партнерства, так как категория социально-трудова отношений является достаточно глобальной для решения этих вопросов, а практика корпоративной социальной ответственности не охватывает всех составляющих взаимоотношений субъектов добросовестной деловой практики. Обосновано, что в Украине еще окончательно не сформирована модель социального партнерства, но предпосылки к ее становлению уже существуют. Определены четыре фактора, которые делают возможным развитие национальной модели социального партнерства. Выявлено единство процессов социального партнерства и добросовестной деловой практики. Стейкхолдеры в этих процессах имеют одинаковые цели и заинтересованы как в создании эффективной национальной модели социального партнерства, так и в распространении средств добросовестной деловой практики. Обоснованы основные составляющие и детерминанты формирования модели социального партнерства и добросовестной деловой практики.

Ключевые слова: социальное партнерство, добросовестная деловая практика, стейкхолдеры, социально-трудова отношения, детерминанты.

Табл.: 2. **Библ.:** 10.

Сазонець Ігор Леонідович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: suvoroff09@mail.ru

Тадеєва Наталія Валеріївна – аспірантка кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: suvoroff09@mail.ru

UDC 351.84

Sazonets I. L., Tadeeva N. V. The National Models of Social Partnership and Their Impact on the Development of Fair Business Practice

The article analyzes the scientific theories of fair business practice. On exploring fair business practices, the authors prove that in a greater degree it is necessary to rely on provisions of the theory of social partnership, because the category of social and labor relations is sufficiently global to address these issues, and the practice of corporate social responsibility does not cover all aspects of relations between the subjects of a fair business practice. It is substantiated that a social partnership model in Ukraine has yet not completely been formed, although prerequisites to its formation do exist. Four factors that make possible the development of a national model of social partnership have been determined. The unity of the processes of social partnership and fair business practice has been identified. Stakeholders in these processes have the same goals and are interested both in establishing an effective national social partnership model, and dissemination of the means for fair business practice. The basic constituents and determinants of establishing a social partnership model and fair business practice have been substantiated.

Keywords: social partnership, fair business practice, stakeholders, social and labor relations, determinants.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 10.

Sazonets Igor L. – D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activities, National University of Water Management and Natural Resources Use (11 Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: suvoroff09@mail.ru

Tadeeva Nataliya V. – Postgraduate Student of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activities, National University of Water Management and Natural Resources Use (11 Soborna Str., Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: suvoroff09@mail.ru